

Spis treści

1. Politologia i religia. Wprowadzenie	19
<i>Piotr Burgoński i Michał Gierycz</i>	
Część I. Relacje religii i polityki w ujęciu głównych religii	
2. Chrześcijaństwo	26
<i>Aniela Dylus</i>	
3. Islam	67
<i>Radosław Zenderowski</i>	
4. Judaizm	100
<i>Piotr Burgoński</i>	
5. Hinduizm	128
<i>Artur Wysocki i Radosław Zenderowski</i>	
6. Buddyzm	153
<i>Artur Wysocki</i>	
7. Konfucjanizm	180
<i>Artur Wysocki</i>	
Część II. Religia i polityka – podstawowe związki	
8. Religia i aksjologiczne fundamenty polityki	202
<i>Piotr Mazurkiewicz</i>	
9. Modele relacji między religią i polityką	216
<i>Piotr Burgoński</i>	
10. Religia i partie polityczne	240
<i>Anna Skolimowska</i>	
11. Partie religijne a demokratyczne wybory	268
<i>Anna Peck</i>	

12. **Religia a społeczeństwo obywatelskie** 284
Tadeusz Kamiński
13. **Religia i nacjonalizm** 302
Radosław Zenderowski

Część III. Ideologie o miejscu religii w polityce

14. **Konserwatyzm** 320
Bogdan Szlachta
15. **Liberalizm** 344
Sławomir Sowiński
16. **Lewica** 362
Bartosz Rydliński
17. **Feminizm** 385
Małgorzata Pawlus
18. **Chrześcijańska demokracja** 409
Justyna Miecznikowska

Część IV. Religia i polityka – wybrane dyskusje teoretyczne

19. **Sekularyzacja** 436
Piotr Burgoński
20. **Wolność sumienia i wyznania** 466
Wojciech Janyga
21. **Fundamentalizm** 483
Michał Gierycz
22. **Teologia polityczna** 508
Michał Gierycz
23. **Religia obywatelska** 530
Stanisław Burdziej

Część V. Religia i relacje międzynarodowe

24. **Religia w teorii stosunków międzynarodowych** 546
Radosław Zenderowski
25. **Faith-based diplomacy i transnarodowi aktorzy religijni** 575
Joanna Kulska

26. Religia i konflikty zbrojne	600
<i>Radosław Zenderowski</i>	

27. Chrześcijaństwo a integracja europejska	628
<i>Michał Gierycz i Anna Skolimowska</i>	

Aneks

28. Polityka i religia w Polsce po roku 1989	658
<i>Sławomir Sowiński</i>	

Spis definicji	687
----------------------	-----

Spis ramek	687
------------------	-----

Spis opisów	691
-------------------	-----

Spis tekstów źródłowych	692
-------------------------------	-----

Spis biogramów	693
----------------------	-----

Spis wykresów	694
---------------------	-----

Spis map	694
----------------	-----

Spis tabel	695
------------------	-----

Noty o autorach	696
-----------------------	-----

1

Politologia i religia. Wprowadzenie

Piotr Burgoński i Michał Gierycz

Nie będzie przesadą stwierdzenie, iż religia stanowi zasadniczo niechciany temat nauk o polityce. Już w początkach XX wieku Vilfredo Pareto uznawał w imię nauki teorie metafizyczne za „derywacje”, twierdząc, iż „wiara w „prawa naturalne”, w „sprawiedliwość”, czy „prawo” jest rodzajem przesądu lub uprzedzenia. Nie są to bowiem pojęcia naukowe, a zatem żadne z nich nie może być naukowo wywiedzione, nie daje się racjonalnie bronić, żadne nie jest ani prawdą, ani fałszem” [Hallowell 1993, s. 12]. Jego myślenie wywodziło się z charakterystycznego dla przełomu XIX i XX wieku rozumienia naukowości, do którego nawiązywały nauki o polityce. Wedle tego ujęcia, wszelkie nauki społeczne „miały się opierać wyłącznie na racjonalnych, empirycznie weryfikowalnych stwierdzeniach i na gruncie tego założenia poznawać i wyjaśniać zjawiska społeczne i przejawy porządku” [Böckenförde 2005, s. 301]. W konsekwencji, politologia u progu swego powstania odsunęła od siebie pytanie o Boga, stając się, „nauką ateistyczną we właściwym znaczeniu” [tamże]. Sprzyjającym kontekstem takiej orientacji politologii, dodajmy, było nowożytne rozumienie polityczności, „wewnętrznie związane z głęboko posuniętym rozdziałem polityki i moralności” [Schwaabe 2010, s. 107]. Od strony teoretycznej uzasadniało ono traktowanie religii za czynnik bez większego znaczenia dla naukowej analizy procesów politycznych.

W czasach nam bliższych, dodatkową przesłanką porzucenia pytania o Boga i religię przez politologię okazał się specyficzny klimat intelektualny, w którym rozwijane były badania naukowe. Przynajmniej od lat 70. XX wieku był on zdominowany przez twierdzenia socjologów religii o spodziewanym zaniku religii i nieuchronności podporządkowania się społeczeństwa sekularnym, racjonalnym uzasadnieniom. Jak bowiem dowodził Peter Berger, „gdy religia jest sprawą powszechną, to nie posiada „realnej bazy”, natomiast gdy jest sprawą „realną”, brak jej owego powszechnego charakteru” [Berger 1988, s. 382]. Adaptując sekularyzacyjne tezy socjologów, politologia mówiła o trzech etapach sekularyzacji polityki, w ramach których zauważalna miałyby być reguła, iż religia z czynnika politycznego w czasach przednowoczesnych, staje się współcześnie czynnikiem irrelevantnym dla polityki [Smith 1988, s. 36]. Nawet jeśli badania wskazywały, iż powyższy trend nie zachodzi w przypadku wielu krajów (w tym zwłaszcza krajów katolickich), uznawano,

iz teza jest prawdziwa. Albowiem, „niezależnie od tego czy inne kraje, zwłaszcza katolickie pójdą w ślad za krajami protestanckimi, widoczne jest, że nawet bierny związek między religią a głosowaniem ulega z biegiem czasu znacznemu rozluźnieniu, czemu towarzyszy ogólny spadek religijności mierzonej intensywnością praktyk religijnych oraz zasięgiem świeckim wpływów władzy kościelnej” [Smith 1988, s. 39]. W konsekwencji, jeszcze u progu lat 90. religia przedstawiana była jako fenomen zasadniczo nieprzystawalny do współczesności, a religijne dysputy traktowano w analizach politycznych jako echo wcześniejszych, mniej oświeconych czasów [Albright 2006, s. 9].

Do powyższych, ateizujących politologię czynników w kontekście Polski i państw Europy Środkowej i Wschodniej dołączyć należy fakt, iż nauki o polityce jako dyscyplina naukowa rodziły się tutaj w kontekście realnego socjalizmu. W konsekwencji, politologia powiązana została ściśle z marksistowską szkołą ujmowania procesów politycznych, zbudowanej w oparciu o ideę walki klas. Skoro właściwą kategorią polityczną była – wyodrębniona na podstawie kryteriów ekonomicznych – klasa społeczna, religia stanowiła jedynie jeden z instrumentów przewagi klasy panującej nad uciskaną. Jako taka, nie mogła być traktowana jako samodzielny, istotny czynnik procesów społecznych. Ponadto, w związku z „naukowym” przeniknięciem istoty procesów dziejowych przez marksizm, za niepodważalne uchodziło twierdzenie, że religia zostanie ostatecznie zniesiona wraz ze zmianami w obszarze ekonomicznej bazy i związanym zeń postępem społecznym¹.

W religijnej katarackiej politologii krył się jednak od samego początku poważny problem. Po pierwsze, ciężko było zignorować doniosłość faktu, iż „przez tysiąclecia myślenie i teorie porządku politycznego w społeczeństwie były związane z wyobrażeniami religijnymi, a w czasach chrześcijańskich – również teologicznymi” [Böckenförde 2005, s. 301], tym bardziej, że klasyczne prace Maxa Webera i Carla Schmitta nie pozwalały konsekwentnie zrezygnować z pytania o Boga w kontekście współczesnych badań społecznych i politycznych. Po drugie, oczywisty antropologiczny fakt, iż człowiek jest nie tylko *homo politicus*, ale i *homo religiosus*, nie pozwalał uznać, iż sfery boska i ludzka nie spotykają się wcale. Po trzecie, równoległe do rozkwitu teorii sekularyzacji, wzrastała w lawinowym tempie ilość politycznie istotnych wydarzeń powiązanych z religią. Z lat 70. ubiegłego wieku przywołać wystarczy rozkwit teologii politycznej w Ameryce Łacińskiej, sukcesy *Moral Majority* w Stanach Zjednoczonych czy rewolucję islamistyczną w Iranie. Natomiast w latach osiemdziesiątych, jak zauważa Jose Casanova, już w ogóle „trudno byłoby wskazać poważny konflikt polityczny w dowolnym miejscu świata, za którym nie stałyby ledwie skrywane motywy religijne” [Casanova 2005, s. 21]. W Polsce sytuację tę w wyjątkowy sposób egzemplifikował ruch Solidarności. Religia zatem stale przypominała o swej obecności, dowodząc zasadności uwag zgłaszanych m.in.

¹ W tej logice antyreligijna działalność komunistów miała jedynie przyspieszyć i tak nieuchronny upadek religii. Dodać również należy, iż także na Zachodzie oddziaływanie marksizmu na elity intelektualne było czynnikiem nie bez znaczenia w kontekście ateizacji nauk o polityce.

przez Ernsta Wolfganga Böckenförde, by nie pozwalać na wykluczenie „teologii z teorii politycznej i zerwania z nią relacji” [Böckenförde 2005, s. 303]. Naukowa działalność przywołanego autora jest zresztą jednym z dowodów na to, że poważna refleksja nad relacjami religii i polityki, nawet jeśli toczyła się na marginesie politologicznych badań, nigdy nie ustala².

Do głównego nurtu politologii religia wkroczyła mocno u progu XXI wieku. Proces ten poprzedzony został, dokonaną przez Jose Casanovę, pogłębioną krytyką tezy sekularyzacyjnej w łonie socjologii religii, otwierając przestrzeń dla podobnego przemyślenia jej roli na gruncie nauk o polityce. Dzięki pracom Samuela Huntingtona, w tym zwłaszcza kontrowersyjnej tezie o zderzeniu cywilizacji, temat religii stał się szeroko obecny w dyskusjach naukowych. Atak islamistów na WTC w Nowym Jorku w 2001 roku, stanowiący dla części komentatorów dowód na zasadność tez Huntingtona, ustawił następnie religię w centrum zainteresowania politologów na całym świecie, zmuszając do ponownego przemyślenia roli religii w życiu publicznym. W ten sposób politologia, po ponad stu latach od swego powstania, zaczyna uznawać polityczną doniosłość religii i włączać ją w obszar swojego zainteresowania³. Do tego stopnia, iż coraz częściej mówi się zaczyna o nowej subdyscyplinie politologii, a mianowicie politologii religii⁴.

Podręcznik, który trzymacie Państwo w rękach jest próbą zarysowania głównych obszarów problemowych z zakresu relacji religii i polityki. Przez religię pojmujemy tutaj zasadniczo, w nawiązaniu do ujęć stosowanych w badaniach filozoficznych [por. Zdybicka 2008] i prawnych [por. Janyga 2010], zjawisko, którego podstawą jest relacja człowieka do rzeczywistości transcendentnej (*sacrum*, Absolutu), w związku z którą wykształca się kult i określona doktryna (zbiór przekonań dotyczący pochodzenia oraz sensu człowieka i świata), jak również wspólnota (organizacja religijna). Politykę przyjmujemy tutaj natomiast w jej interpretacyjnej wieloznaczności [por. Wesołowski 2009, Kaczmarek 2001]. W niektórych artykułach autorzy odwołują się do jej substancjalnego ujęcia (związanego z troską o dobro wspólne), w innych bardziej do ujęć funkcjonalnych czy instytucjonalnych. Wydaje nam się, iż właśnie ukazanie znaczenia religii dla polityki w jej różnych wymiarach i ujęciach pozwala ukazać jej szczególne znaczenie dla analiz politycznych. Dodać należy, iż dążąc do ukazania zakresu istotnej dla politologii problematyki związanej z religią, nie mamy zamiaru, co oczywiste, wyczerpać tematu, a raczej – zgodnie z tytułem – zarysować główne punkty styku, napięć i związków religii i polityki, jak również wskazać kluczowe pytania (a niekiedy zaproponować lub zasygnalizować możliwe odpowiedzi na nie), wobec których politolog nie powinien przejść obojętnie. W konsekwencji, choć wśród podjętych wątków problemowych znajdują się głównie

² Wspomnieć w tym kontekście można również, dziś już klasyczne, prace Erica Voegelina o religiach politycznych, Raymonda Arona o świeckich religiach czy Ernsta Kantorowicza o dwóch ciałach Króla.

³ Spośród polskich badaczy, hipotezę dotyczącą roli i znaczenia czynnika religijnego w badaniach politologicznych weryfikuje Maria Marczevska-Rytko [Marczevska-Rytko 2010, s. 69–87].

⁴ Terminu tego jako pierwszy użył prof. Claus-E. Bärsch, prawnik, historyk, filozof, socjolog i politolog, założyciel Instytutu Politologii Religii na Uniwersytecie w Duisburgu.

zagadnienia o charakterze teoretycznym, nie unikamy również zagadnień z zakresu studiów empirycznych.

Artykuły usystematyzowane zostały w pięciu częściach, które można traktować również jako zasadnicze zagadnienia będącej *in statu nascendii* politologii religii. Znaczenie tych zagadnień, w naszym głębokim przekonaniu, jest jednak niezależnie od losów fundowanej obecnie na Zachodzie subdyscypliny. Rozdziały wchodzące w skład części pierwszej, zatytułowanej *Relacje religii i polityki w ujęciu głównych religii*, zostały poświęcone kolejno sześciu największym światowym religiom: chrześcijaństwu (rozdział 2), islamowi (rozdział 3), judaizmowi (rozdział 4), hinduizmowi (rozdział 5), buddyzmowi (rozdział 6) oraz konfucjanizmowi (rozdział 7). W każdym rozdziale najpierw została ogólnie scharakteryzowana doktryna danej religii, historia jej rozwoju, podziały wewnątrzreligijne oraz podstawowe przejawy czy sposoby obecności danej religii w obszarze polityki. Następnie zaprezentowano najważniejsze założenia antropologii przyjmowanej przez daną religię, w tym wzajemne relacje jednostki i społeczności. Zasadnicza część każdego rozdziału została poświęcona problemowi, jak dana religia dokonuje samookreślenia wobec obszaru polityczności. W zakresie tej problematyki skupiono się przede wszystkim na stosunku danej religii do fenomenu władzy, jej spojrzeniu na relację prawa religijne–prawa świeckie oraz relację między władzą świecką i religijną, a także na jej stosunku do wolności, równości i przemocy. Przedstawiono również zalecenia odnośnie udziału w życiu politycznym, jakie dana religia formułuje pod adresem swoich wyznawców.

Część druga, zatytułowana *Religia i polityka – podstawowe związki*, została poświęcona analizie udziału religii w procesie politycznym. Najpierw pokazano religię jako fundament metapolityki, tzn. w jaki sposób formuje ona rozumienie wartości, polityki i zaangażowania politycznego (rozdział 8). W części tej zaprezentowano także podstawowe modele relacji religia–polityka, zwłaszcza sposoby powiązania i separacji tych dwóch sfer w aspekcie instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym (rozdział 9). Następnie został poddany analizie fenomen partii politycznych, odwołujących się w swoim programie do treści religijnych (partii wyznaniowych i fundamentalistycznych), a także scharakteryzowano najważniejsze z nich (rozdział 10). W dalszej kolejności ukazano udział partii religijnych w demokratycznych wyborach (rozdział 11), relacje religii i aktywności obywatelskiej, znaczenie religii dla postaw obywatelskich i partycypacji politycznej (rozdział 12). W ostatnim rozdziale zaprezentowano możliwe formy relacji między religią i nacjonalizmem, rolę religii w kształtowaniu tożsamości narodowej, fenomen etnicyzacji religii oraz sakralizacji etnosu (rozdział 13).

Celem części trzeciej, noszącej tytuł *Ideologie o miejscu religii w polityce*, jest pokazanie sposobu postrzegania miejsca religii w życiu publicznym i politycznym przez główne tradycje ideowe: konserwatyzm (rozdział 14), liberalizm (rozdział 15), tradycję lewicową (rozdział 16), feminizm (rozdział 17) oraz tradycję chadecką (rozdział 18). W odniesieniu do każdej z nich podjęto problem jej wyjściowego stosunku do religii (czy rodzi się ona z myśli religijnej czy antyreligijnej), a następnie zaprezentowano występujące w niej ujęcie zasadniczych pytań światopoglądowych

i antropologicznych: roli religii we wspólnocie politycznej i społecznej, w tym zapartywanie na zakres możliwej obecności religii w życiu publicznym oraz na wpływ religii na decyzje polityczne.

Celem części czwartej, zatytułowanej *Religia i polityka – wybrane dyskusje teoretyczne*, było stworzenie siatki pojęciowej składającej się z kategorii analitycznych, które mogą zostać wykorzystane w badaniu różnych aspektów relacji religia–polityka. Kategorie te zostały określone przy okazji próby wyodrębnienia różnych stanowisk ujawniających się w ramach toczonych obecnie dyskusji dotyczących takich kwestii jak sekularyzacja (rozdział 19), wolność religijna (rozdział 20), fundamentalizm (rozdział 21), teologia polityczna (rozdział 22) oraz religia obywatelska (rozdział 23).

Tematyka części piątej, noszącej tytuł *Religia i relacje międzynarodowe*, koncentruje się wokół zagadnienia religii jako czynnika w relacjach międzynarodowych. W pierwszym rozdziale tej części została podjęta próba odpowiedzi na pytanie, na czym polega specyfika czynnika religijnego na tle innych czynników stosunków międzynarodowych oraz jakie są różnice w podejściu do religii jako czynnika w stosunkach międzynarodowych w obrębie kluczowych paradygmatów badawczych (rozdział 24). Następnie dokonano prezentacji fenomenu *faith-based diplomacy*, poddano analizie aktywność aktorów religijnych oraz motywowanych religijnie, działających na arenie międzynarodowej, a także sposoby, w jaki czynnik religijny wpływa na dyskusję na temat nowego kształtu ładu światowego (rozdział 25). W kolejnym rozdziale została podjęta próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa religia we współczesnych konfliktach zbrojnych, zwłaszcza etnicznych (rozdział 26). Część piątą kończy rozdział poświęcony znaczeniu chrześcijaństwa dla procesów integracji europejskiej: chrześcijańskiej inspiracji ojców Europy, nauczaniu Jana Pawła II w kwestii integracji europejskiej, instytucjonalno-prawnemu wymiarowi relacji między Kościołami a Unią Europejską oraz współczesnemu sporowi o wartości między Kościołami a częścią elit europejskich (rozdział 27).

Na końcu publikacji zamieszczono rozdział, którego celem jest przybliżenie relacji religii i polityki, zachodzących w miejscu i czasie, w którym aktualnie żyjemy. Refleksja w nim podjęta skupia się na dynamice tych relacji w Polsce po 1989 roku, a w szczególności na sporze wokół ratyfikacji konstytucji, przyjęcia konkordatu i akcesji Polski do Unii Europejskiej, a także próbach instrumentalizacji religii dla celów politycznych oraz wyzwaniach dla Kościoła w Polsce, związanych z jego obecnością w życiu publicznym (rozdział 28).

Studiowanie zagadnień podjętych w niniejszym podręczniku i wykorzystanie go jako pomocy w pracy dydaktycznej z pewnością będzie ułatwione ze względu na formę, w jakiej została zaprezentowana jego treść. Rozdziałom nadano strukturę poprzez wyodrębnienie licznych podrozdziałów, a niekiedy także punktów. Każdy rozdział zaczyna się od przedstawienia jego celów poznawczych, a kończy podsumowaniem w punktach oraz spisem lektur do dalszych studiów nad poruszonymi w nim problemami. Tekst główny każdego rozdziału został uzupełniony umieszczonymi w ramach definicjami, biogramami, kazusami, egzemplifikacjami problemów,

zagadnieniami rozszerzającymi poruszone zagadnienia czy w inny sposób powiązanymi z treścią rozdziału, a także wykresami, tabelami (informacyjnymi i systematyzującymi) oraz mapami.

* * *

Niniejszy podręcznik, w którego przygotowanie włączyli się wybitni naukowcy z wielu ośrodków w Polsce: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, nie powstałby bez zaangażowania autorów z Instytutu Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Instytut ten od swego powstania w sposób szczególny zaangażował się w badanie, wówczas jeszcze mało popularnej, problematyki religii i polityki. Bazując na prowadzonych tutaj od lat badaniach, podjęliśmy ryzyko zaprezentowania tej złożonej problematyki w przystępnej dla studentów, podręcznikowej formie. Mając nadzieję, że ten pierwszy polski podręcznik z zakresu relacji polityki i religii stanowić będzie dobry kompas dla wszystkich zainteresowanych tą problematyką, pozostajemy świadomi jego niedoskonałości i otwarci na uwagi pozwalające na jego udoskonalenie w przyszłości.

Bibliografia

- Albright M., 2007, *The Mighty and Almighty*, Harper Perennial, New York–London–Toronto–Sydney.
- Berger P., 1983 *Sekularyzacja – jej istota, geneza i badanie*, w: F. Adamski (red.), *Socjologia religii*, WAM, Kraków s. 374–385.
- Böckenförde E.W., 2005, *Teoria polityki a teologia polityczna. Uwagi na temat ich wzajemnego stosunku*, „Teologia polityczna” 3/2005–2006, s. 301–309.
- Casanova J., 2005, *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków.
- Hallowell J., 1993, *Moralne podstawy demokracji*, przełożył Jerzy Marcinkowski, PWN, Warszawa.
- Kaczmarek B. (red.), 2001, *Metafory polityki*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Janyga W., 2010, *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Marczewska-Rytko M., 2010, *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Schwaabe Ch., 2010, *Politische Theorie 1. Von Platon bis Locke*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn.
- Smith G., 1988, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Puls, Londyn.
- Wesołowski W. (red.), 2009, *Koncepcje polityki*, Collegium Civitas, Warszawa.
- Zdybicka Z., 2006, *Człowiek i religia*, Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, Lublin.